

De gilden

Wanneer de vier Herentalse schuttersgilden, - de St.-Sebastiaansgilde, de St.-Jorisgilde, de Kolveniers en de jonge Kolveniers - die tijdens het Ancien Régime deel hebben uitgemaakt van het maatschappelijk bestel, ontstaan zijn kan niet met enige zekerheid worden vooropgesteld, omdat men, behalve dan voor de relatief jonge gilde van de Kolveniers, niet over de precieze stichtingsdatum beschikt¹. Het vroegste spoor van Herentalse schutters schijnt terug te gaan tot 1388, toen deze laatsten samen met hun kollega's uit Leuven en Lier het kasteel van Gaasbeek gingen belegeren. Waren de Herentalse wapenbroeders leden van de aloude St.-Sebastiaansgilde (Handbooggilde)²? Wat hier ook van zij, het staat onbetwistbaar historisch vast dat deze wapengilde de oudste Herentalse schuttersvereniging is. Onderpastoor Deckers, een 19de-eeuwse geschiedschrijver, vermeldt als ontstaansdatum 1404, doch verwijst - spijtig genoeg - naar geen enkel historisch bewijsstuk om zijn bewering te staven³. Niettemin moet de gilde van de handboog ten laatste in de eerste decennia van de 15de eeuw zijn ontstaan. Het staat immers buiten kijf dat de aloude St.-Sebastiaansgilde in 1428 een haagspel heeft ingericht, waaraan de Lierse handbooggilde heeft deelgenomen⁴. De andere Herentalse gilden duiken pas veel later in de documenten op. Hun ontstaan is ook veelal vóór hun eerste vermelding te situeren: de St.-Jorisgilde (Voet- of Kruisbooggilde) (vóór juli 1500), de Kolveniers of St.-Antoniusgilde (gesticht op 31 mei 1512), en de Jonge Kolveniers alias de St.-Kristoffel- of St.-Jacobsgilde (na 1542 - vóór 1555)⁵.

Het primordiaal doel van de wapengilden was aanvankelijk voorzeker militair. Vrijwel algemeen wordt overigens aangenomen, dat de oorsprong van onze schuttersgilden in het algemeen en hun militaire functie in het bijzonder zou teruggaan tot de tijden van de Frankische kolonisatie van West-Europa, toen weerkorpsen van vrije mannen instonden voor de verdediging van de Germaanse nederzettingen⁶. Zeer schilderachtig werd deze functie in 1542 als volgt omschreven: *omme den heeren vanden lande van Brabant... jn zijnen oorlogen ende nooden te helpen assisteren ende bij staen... ende der voers(chreven) stadt poorten ende mueren te helpen waken ende bewaren.*⁷

Tekenend in verband met dit militair karakter is daarenboven het feit, dat de gilden niet alleen naar hun respectieve patroonheiligen, maar ook naar de wapens die zij hanteerden genoemd werden: de St.-Sebastiaansgilde (De Handboog); de St.-Jorisgilde (Voet- of Kruisboog); de St.-Antoniusgilde (Kolveniers = kolf, vuurroer, buks); de St.-Kristoffel of St.-Jacobsgilde (Jacobus-de-Meerdere); jonge Kolveniers. Ook de wapenschilden der respectievelijke gilden stonden hiermede zeer nauw in verband: 1) twee gekruiste pijlen (St.-Sebastian); 2) een kruis van keel op zilver (St.-Joris); 3) twee buksen die kruisgewijs samengebonden waren en ernaast de letters S.A., de beginletters van de patroonheilige (St.-Anthonius). (Het wapenschild der jonge Kolveniers is me onbekend)⁸.

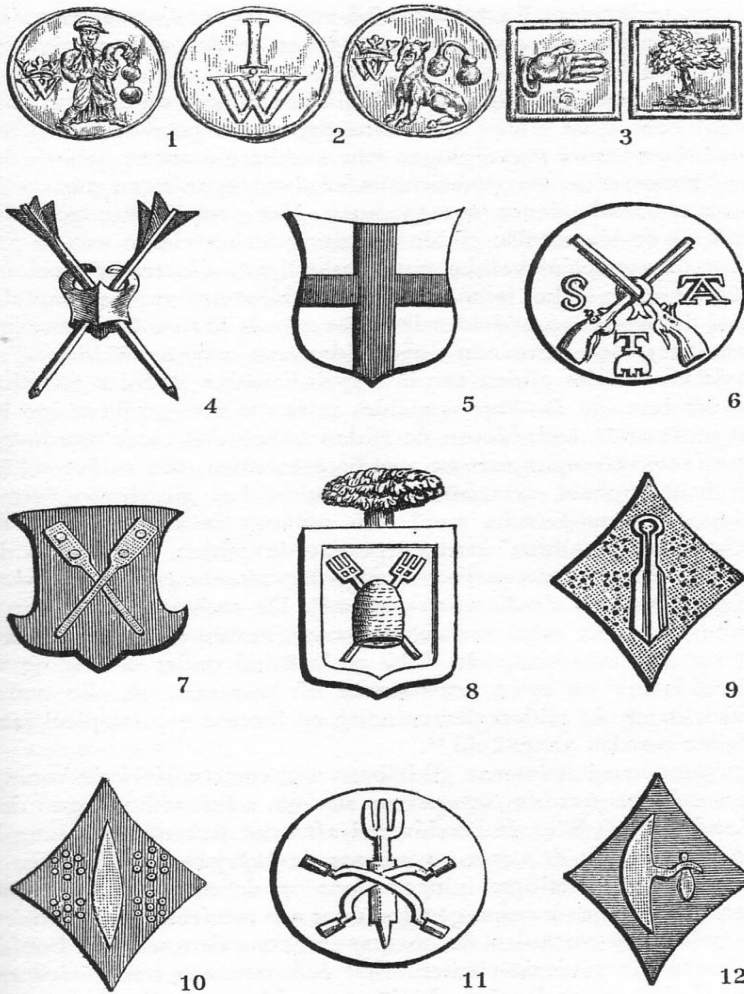
In de steden van het oude hertogdom Brabant hebben de gilden zich zeer spoedig kunnen ontwikkelen tot sterk geprivilegieerde organisaties en hierdoor werden zij bij uitnemendheid de tastbare symbolen van de lokale autonomie (14de-15de eeuw)⁹. Ten gevolge van de centralisatiepogingen van de Bourgondische hertogen devalueerde reeds vrij vlug de militaire functie van de wapengilden. Toch ging dit militair karakter niet volledig teloor. Niettemin viel er sinds de Bourgondische bemoeiingen een merkelijke verschuiving van de gildeactiviteiten waar te nemen: groepsontspanning en gemeenschapsfeesten kregen geleidelijk doch onmiskenbaar de bovenhand op het wapenbedrijf. Al met al mag men toch niet uit het oog verliezen, dat de gilden reeds lange tijd vóór de Bourgondische tussenkomsten zich in het maatschappelijk leven hadden geïntegreerd. Door hun deelneming aan processies, ommegangen, door hun prestaties op schuttersfeesten en vooral op de wedstrijden van de landjuwelen waren de schuttersgilden al evenzeer als de rederijderskamers een verklanking van het sociale aanzien van hun stad. Werd in de ordonnantie van 1542 niet zeer pregnant op deze tweede taak *de Stadt eeren* geweest? Om die reden werden hun prestaties van zeer nabij gevolgd en gesteund door de magistraat. Het is dan ook wel zeer spijtig dat de stadsrekeningen van 1521 niet bewaard zijn gebleven. Anders had men precies kunnen nagaan in welke mate de stad Herentals konkreet had bijgedragen tot de laatste wedstrijd van het landjuweel van de handboogschutters, dat toen te Herentals op 28 april doorging.¹⁰

Hoe sterk het maatschappelijk prestige van de stad met het aanzien van de wapengilden vervlochten was, kwam zeer scherp tot uiting in de houding van de magistraat t.o.v. de strijd die de St.-Jorisgilde uit Herentals *jnt spel vanden Cruysboge* te Antwerpen (1509) en te Mechelen (1534) met haar zustervereniging uit Lier heeft gevoerd om de voorrang van de middelgrote Brabantse steden. Evenals voor de rederijders groeide deze twist uiteindelijk uit tot een ware prestigestrijd tussen de steden Lier en Herentals. Zeer typisch is daarenboven wel het feit dat de tijdgenoten in de processtukken dienaangaande een zeer nauw verband leggen tussen de analoge betwistingen van de gilden- en rederijderskamers uit Lier en Herentals.¹¹ Ofschoon Herentals vermoedelijk in het ongelijk werd gesteld, toch verslaptte de belangstelling van de magistraat voor het gildeleven geenszins. Want toen het verenigingsleven rond 1540 met een crisis worstelde, schrikte de magistraat niet terug voor diktatoriale maatregelen om de toestand te saneren.

De grote moeilijkheid van de drie toenmalige wapengilden en de rederijderskamer was op dat ogenblik het ledentekort. Vele personen zouden in die tijd van een lidmaatschap hebben afgezien o.w.v. de hoge onkosten, die een dergelijk engagement met zich meebracht: de leden moesten immers o.m. hun eigen uitrusting en pronkkledij bekostigen. Daarom beslisten de Herentalse wethouders op 16 mei 1542 dat de Herentalse gilden en rederijderskamer voortaan 28 leden zouden moeten tellen. De respectievelijke dekens moesten dubbele lijsten opmaken van de aspirant-leden

en hieruit zou de stadsmagistraat zoveel personen aanduiden, tot elk van deze verenigingen het kworum van 28 leden zou bereikt hebben.

Op zichzelf genomen is de ordonnantie van 1542 zeer eigenaardig, omdat zij tegen de algemene gang van het gildeleven ingaat.

Blazoenen van de Gilden : 4. St.-Sebastiaan, 5. St.-Joris, 6. St.-Anthonius; Blazoenen van de Ambachten : 7. Bakkers, 8. Brouwers, 9. Gereiders (droogscheerders), 10. Wevers, 11. Schoenmakers en Huidevetters, 12. Kuipers ?
 GÉNARD, *Blazoenen van gilden en ambachten van Herenthals*, Antwerpen, 1854.
 DECKERS, *Graf- en Gedenkschriften der provincie Antwerpen [: Herenthals]*, Antwerpen, 1855.

Over 't algemeen was men immers zeer trots en tuk op het lidmaatschap van een gilde. In de regel waren er dan ook te veel gegadigden, zodat men het aantal gildeleden principieel tot een bepaald aantal moest beperken. Te Herenthals - en deze situatie is wellicht uniek in de geschiedenis van het gildeleven van onze gewesten - stelde de magistraat toen precies om een tegenovergestelde reden een bepaald kworum voorop. De enige aanvaardbare reden, die men voor deze specifiek Herenthalse situatie zou kunnen aanvoeren is, dat de magistraat, wars van de verslechterde economische toestand van de stad, een grootse prestigepolitiek was blijven voeren, die de financiële mogelijkheden van de meeste Herenthalse burgers te boven ging. Dientengevolge weigerden vele Herenthalsenaren *omme die kosten... ende lasten... (van tabbarden endé paruren ende oijck van allen behoeffelickheit hen tot heuren spelen dienend... ende besonder als zij tot ennigen lantjuwelen moeten reijsen ...) te scouwent en te eviterene* het elders zo begeerde lidmaatschap van gildebroeder te aanvaarden.

De Herenthalse magistraat wijzigde echter zijn prestigepolitiek in geen enkel opzicht. Kost wat kost wilde hij immers over pronte gilden beschikken om op de landjuwelen en schietspelen de glorie van de stad te gaan uitdragen. En kan men nog een meer markant voorbeeld aanhalen van stedelijke prestigepolitiek dan een magistraat, die om deze reden personen gaat verplichten om tegen heug en meug lid van een gilde te worden ?

Wie weigerde de "last" van een dergelijke lidmaatschap op zich te nemen, zou met inkwartiering *van den heere* (= Keizer Karel V) *ende zijne dienaren* gestraft worden, tot hij tot betere gevoelens zou gekomen zijn.

Deze ordonnantie heeft niet het verhoopte resultaat geogst. De magistraat legde er echter het bijltje niet bij neer en zoon op andere middelen om zijn prestige hoog te houden. En zo vond hij voor *bet landjuweel van den handbooghe tot Liere* (12mei 1562) er niets beter op dan elders gekostumeerde personen te gaan huren !¹²

Naast deze twee specifieke gildetaken (militaire functie en element van lijk prestige) hebben de gilden een intens gemeenschapsleven ontwikkeld. Van de Frankisch-Germaanse verenigingen van

weerbare mannen hebben de schuttersgilden vermoedelijk de dodencultus en het organiseren van onderlinge ontspanning en drinkgelagen overgenomen. Het godsdienstig gemeenschapsleven kwam in de Herentalse gilden tot uiting in het vieren van de patroonsfeesten van hun respectievelijke patroonsheiligen, die traditioneel met een H. Mis begonnen en in het laten opdragen en bijwonen van een aantal dodenmissen voor de overleden gildebroeders. Tot aan de Franse Omwenteling bezat elke Herentalse gilde hiertoe zijn eigen gildealtaar in de St.-Waldetrudiskerk.¹³ Hoe zeer de Herentalse gilden aan hun godsdienstige tradities gehecht waren en één onder hen, de St.-Antoniusgilde, zelfs uit een gelijknamige broederschap was ontstaan¹⁴ toch bleven de gilden tot aan het einde van het Ancien Régime profane verenigingen van weerbare mannen, die in het schuttersbedrijf hun behendigheid demonstreerden en in het gildeleven vermaak en ontspanning vonden. Terecht werd m.i. onlangs in een synthese over de "Kempische Schuttersgilden" aangestipt dat de gilden, behoudens de rederijders, zo *wat de enige vormen van een georganiseerd profaan ontspannings- en verenigingsleven in de Kempen waren.*¹⁵ De rechten en plichten van de gildebroeders stonden zeer nauwkeurig omschreven in de zgn *Caerte*, de grondwet van een schuttersgilde. Elke gilde stond onder de leiding van een deken (hoofdman) en twee gezworenen of *eedtsmannen*, die nauwkeurig toezicht hielden op de gildereglementering en hiertoe - principieel jaarlijks - door de leden werden aangesteld¹⁶.

Het hoogtepunt van het interne gildeleven was ongetwijfeld de koningsschieting of het *schieten vanden papegay* op de zgn. schuttershof tegen de vesten aan de Zandpoort¹⁷. Wie de hoofdvogel afschoot was een jaar lang koning. Maar wie erin slaagde drie jaar na mekaar de *papegay* af te schieten *werdte keyser*. De koningsschietingen gingen door op de respectievelijke patroonsfeesten van de gilden en werden gevolgd door een teerfeest op de gildekamer¹⁸. Sinds de 17de eeuw vormden de ontspanningsavonden zelfs de hoofdschotel van de plaatselijke gildeactiviteiten. Met *instrumenten van violen ende andere dyergelycke*, en onder het drinken van bier en wijn, het pruimen of roken van *toeback* amuzeerden de gildebroeders zich *tot diep in den naght*. Vaak maakten zij in deze nachtelijke esbattementen zoveel *gerught ende getier* dat de inwoners van de Markt veel *onrust ende ongemack... ondervonden*. De magistraat zag zich dan ook moreel verplicht tegen deze al te luidruchtige vormen van ontspanning te keer te gaan. Zo werd b.v. in 1648 aan de vier Herentalse gilden verbod opgelegd om nog na *de clocke negen uren* op hun gildekamers te vergaderen¹⁹. In de praktijk hebben de gilden, waarvan zoveel plaatselijke prominenten lid waren, zich weinig aan dergelijke reglementeringen gestoord. In 1786 hadden enkele gildebroeders van de St.-Jacobsgilde het echter zo bont gemaakt, dat een interventie van de Raad van Brabant verwacht werd. Wat was er toen gebeurd? Op 24 juli vergaderde de St.-Jacobsgilde op haar gildekamer in de stadsbrouwerij (het huidige politiebureau). Er was geen vuiltje aan de lucht en alles zou zoals gewoonlijk gezellig en gemoedelijk verlopen. *Omtrent 5 uren naermiddagh*, toen iedereen volop bezig was met *schaecken ende drincken*, waren enkele gildebroeders, die blijkbaar fel boven hun theewater waren, doch *versien sijnde met roers oft fusiecken... d'waeselijck door de venster...* in het wilde weg beginnen te schieten. In het huis recht tegenover de stadsbrouwerij sneuvelden *differente gelaesen*. Dit was nog niet het ergste gevolg van dit dronkernansspel. In het *beschoten* huis woonde immers *sekere aude dochterkens*, die door de schoten *swaerelijcken souden gequetst sijn soo in het aengesicht als armen, alles niet sonder groot perijckel van te verliesen het gesicht enden van andere ongevallen*. De getroffenenen namen die gebeurtenis alles behalve humoristisch op en dienden klacht in bij de Raad van Brabant. De Herentalse stadsmagistraat reageerde hierop door het uitvaardigen van een nieuw gildereglement, waarin voor de toekomst verboden werd *fusiecken, roers oft andere vuerwapens* mede te brengen naar de gildekamers. Zwارة boeten werden op de overtreding van dit verbod gesteld: Wie een geweer *gelaeden met poeder, hagel ofte loot* meebracht naar de gildekamer, zou beboet worden met 24 gld.; voor een ongeladen geweer werd de boete op de helft vastgesteld. Slechts één uitzondering werd op deze regeling toegestaan: *ten daege dat den coninckx vogel... geschoten wordt* mochten de gilden met ongeladen karabijnen op *de gildecamer compareren*.²⁰

Tijdens de Franse Omwenteling werden de wapengilden evenals de ambachten te Herentals krachtens de wet van 17 maart 1791 opgeheven door de vreemde overheersers. De archieven en de kostbaarheden werden op 31 augustus 1798 afgeleverd bij het municipaal bestuur, doch vele van deze unieke gildebzittingen, waaronder de breuken, zijn sindsdien spoorloos verdwenen.²¹ In de 19de eeuw herleefde echter het gildewezen te Herentals. Geruime tijd voor 1854-1856 moet de gilde van St.-Sebastiaan heropgericht zijn, want in één van beide jaren is zij *gevallen*. In de week van 22-29 december 1866 werd zij echter andermaal heropgericht²². De St.-Sebastiaansgilde koos toen als lokaal *De Kreeft*, op de Markt. De waard was Jos Moorkens, koning der gilde in 1867²³. In de eerste week van mei 1866 was bovendien *een nieuwe maatschappij vanden Kruisboog ingericht bij M.J. Wigand, in den Hertog van Brabant op de Groote Merkt*. Deze laatste vereniging nam niet de oude benaming "St.-Jorisgilde" over, doch noemde zich naar de Nationale Zwitserse Vrijheidsheld "Willem Tell".²⁴

¹ Behoudens de verwijzingen in voetnoot steunt onderhavig artikel op volgende studies: J.E. JANSEN, *De Oude Schuttersgilden in de Antwerpse Kempen (Arrondissement Turnhout; Kantons: Brecht, Heist-op-den-Berg, Zandhoven)*, Inleiding (Taxandria nieuwe reeks xx), nr. 1, 1948, blz. 3-7; Herentals (Taxandria, nieuwe reeks XXI), 1949, nr. 1, blz. 23-28. Dr. E. VAN AUTENBOER, *Een Onvoltooid Landjuweel Van De Voetboogschutters: Mechelen* (,1534) en *Rotseelaar* (1562), (Eigen schoon en De Brabander LI), 1968 blz. 29-55. W. VAN SPILBEECK, *Geschiedenis van Herenthals...*, a.w., Wapengilden, blz. 138-46. Kaarten der Wapengilden, blz. 164-188.

J.R. VERELLEN, *St.-Woutruyden Ommegang [te Herentals]*, (Oudheid en Kunst, XXXV). 1952, blz. 55-59.

² Aangehaald door J.E. Jansen, *De Oude Schuttersgilden...*, a.w., (Taxandria n.r. xxi)1949, blz. 23.

³ A.A.To., F.He., zm., P.J. DECKERS, *Herenthals Geschied- en Oudheid- kundige beschryving der Kerken, Kloosters, Kapellen, bijzondere Gebouwen, Collegien, Rethorijkamer enz., Ms.*, noteert blz. 424 : (er) is mij een schrif ter hand gekomen van het Jaer 1404, waer zij (= gilde St.-Sebastiaen) staet aengemeld...

⁴ A. BERGMANN, *Geschiedenis der Siad Lier*, Lier e.a. 1873, blz. 159.

⁵ W. VAN SPILBEECK, *Geschiedenis van Herenthals...*, a.w., blz. 143, 144 en 146.

De gilde van de jonge kolveniers bestond in 1542 nog niet (zie ondornantie van 1542, infra), doch wordt sinds 1555 vermeld (S.A.He., nr. 143, *Accijsboek 1555*, f° 40 r°)

⁶ Dr. H. WOUTERS, *De Kempische Schuttersgilden*, (Calmphoutania, xx), 1968, blz. 3-

⁷ J.R. VERELLEN, *De Keuren van Herentals (1410-1567)*, tekstuitgave, (Taxandria, nieuwe reeks xxii), 1950, ordonnantie nopens de vier gulden der Stadt te weten vanden voetboge, hantboge, colueniers ende rethorisiënen, 16 mei 1542, blz. 99-100.

⁸ Zie afbeelding Blazoënen.

⁹ Dr. H. WOUTERS, *De Kempische Schuttersgilden*, a.w., blz. 3.

¹⁰ D. MAES (= SERVAAS DAEMS), *Iets Over Het Landjuweel van Herenthals (sic)*, (De Meerhoutenaer 1), nr. 18, zaterdag 2 Mei 1863, blz. 1-3-

¹¹ S.A.He., nr. 225, *Gilden, Cauwoerde en Scholen 1512-1833*, Duplycke voer den prince, deken, hoodman en(de) guldebrouder en vand(en) Groeyen(den) Boom van Liere geintheerde tegen die vand(e) Cauwoerden jnde Stadt van He(re)nthals, Impetranten, s.d., na 29 juni 1534 - vóór 4 februari 1535-

¹² J.R. VERELLEN, *De Keuren... (1410-1567)*, a.w., ordonnantie van 16 mei 1542, blz. 99-100.

¹³ S.A.He., nr. 135, *Resolutieboek van de Stad Herentals 1676-1781*, resolutie van 26 augustus 1772, f° 181 r° - 182 r°.

¹⁴ W. VAN SPILBEECK, *Geschiedenis van Herenthals...* a.w., blz. 144-145. R. VERSTREYDEN, *De Keuren van Herentals*, (K.O.H. 1), 1934, blz. 96-97.

¹⁵ Dr. H. WOUTERS, *De Kempische Schuttersgilden*, a.w., blz. 4.

¹⁶ De "caerten" der wapengilden werden gepubliceerd door w. VAN SPILBEECK, *Geschiedenis van Herenthals...*, a.w., St.-Sebastiaen (55 art.), blz. 164-171; St.-Antonius (48 art.), blz. 171-181; St.-Joris (42 art.), blz. 181-188.

¹⁷ De hand- en de voetboogschutters hadden aldaar hun oefenpleinen, die door een haag van elkander afgescheiden werden.

R.A.A., F.He., nr. 56, *Geloofboek 1507-1531*, 24 februari 1524 n.st. f° 212 v° - 213 r°

R.A.A., F.He., nr. 161, *Processen 16de eeuw, Proces Jans Verhaecht teghens Geert Van Leemputten... (1535)*.

Zie ook : J.R. VERELLEN, *Een betwiste koningsschieting in Sint-Jorisgilde (1535)*, (Het Kempenland, LXXXIX), 1952, nr. 13, zaterdag 30 maart 1952, blz. 2.

¹⁸ De St.-Sebastiaansgilde had haar gildekamer op het Vleeshuis (tegenwoordige Tekenacademie), de drie andere gilden in de Stadsbrouwerij (tegenwoordig politiebureau). J.R. VERELLEN, *Herenthalse Huisnamen in Vroeger tijden*, (Het Kempenland, LXXXVIII), 1951, nr. 10, zaterdag 11 maart 1951, blz. 1-2

¹⁹ R.A.A., F.He., nr. 44, *Stukken rakende de gilden 1542-1733*, Aecte aengaende de gulden als spelieden, 20 januari 1648.

²⁰ S.A.He., nr. 215, *Ordonnantiën van Herentals 1575-1796*, ordonnantie "over de gilden", 22 november 1786, f° 104 r° - 105 v°.

²¹ R. VERSTREYDEN, *Ambachtsbrieven van Herentals*, (Taxandria x), 1913, blz. 245.

²² (Het Kempenland, Nieuws- En Aankondigingsblad van Herentals, IV), nr. 51, zaterdag, 22 december, 1866 en nr. 52, zaterdag, 29 december, 1866.

²³ (Het Kempenland, v), nr. 25, zaterdag 22 juni 1867.

²⁴ (Het Kempenland, iv), nr. iq, zaterdag 12 mei 1866.